

FINANSTILSYNET
THE FINANCIAL SUPERVISORY
AUTHORITY OF NORWAY

Fellesrapport

Revisjon av bank

Tematilsyn 2015

DATO:
10.juli 2015

SEKSJON/AVDELING:
TILSYN MED REVISORER OG
REGNSKAPSFØRERE/
AVDELING FOR MARKEDSTILSYN

INNHold

1	Bakgrunn, formål og gjennomføring	4
2	Revisjon av banker	5
3	Regulering av bankvirksomhet og revisors oppgaver	5
4	Revisjonsselskapenes interne organisering av revisjonen	6
5	Gjennomgang av revisjonsoppdragene	8
5.1	Planlegging av revisjonen	8
5.2	Kontroll av utvalgte revisjonshandlinger	10
5.3	Revisors oppfølging av bankens rutiner knyttet til tiltak mot hvitvasking	11
5.4	Særattestasjoner	12
5.5	Årsregnskap og årsberetning	13
5.6	Revisors kommunikasjon	14
6	Oppsummering	15

1 Bakgrunn, formål og gjennomføring

Som ledd i tilsynet med godkjente revisorer og revisjonsselskap, gjennomfører Finanstilsynet tematilsyn for å vurdere hvordan revisorer og revisjonsselskaper etterlever reglene som gjelder for det utvalgte området. Gjennom beskrivelse av svakheter som eventuelt avdekkes, gir tematilsynsrapporten et grunnlag for alle revisorer og revisjonsselskaper til å vurdere egen virksomhet opp mot de synspunktene Finanstilsynet gir uttrykk for.

Bankene har en viktig samfunnsmessig funksjon, og deres virksomhet er derfor underlagt omfattende særregulering og tilsyn. Banker er «foretak av allmenn interesse» på linje med andre kredittinstitusjoner, forsikringsselskaper og utstederforetak, jf. revisorloven 5a-1 første ledd. Det er spesielle selskapsrettslige regler for foretak av allmenn interesse, herunder krav til revisjonsutvalg. Valgt revisor har også særlige plikter når revisjonsklienten er et slikt foretak, jf. revisorloven kapittel 5a.

Ved inngangen til 2015 var tolv revisjonsselskaper valgt revisor for banker i Norge. Ingen banker har valgt en revisor som driver virksomhet i enkeltpersonforetak.

Tematilsynet dekker både kontroll av etterlevelse av krav som gjelder for revisjonsselskapene og kontroll av elementer i revisjonsutførelsen:

- Kontrollen av revisjonsselskapene er rettet mot risikostyring, organisering, gjennomføring og kvalitetskontroll ved revisjon av banker. Finanstilsynet benyttet et spørreskjema som blant annet gir et bilde av hvordan revisjonsselskapene organiserer bankrevisjonsoppdrag. Skjemaet ble besvart av alle de tolv revisjonsselskapene som reviderer banker, i forkant av kontrollen med revisjonsutførelsen.
- Kontrollen av revisjonsutførelsen ble gjort på stedlige tilsyn i mars 2015. Disse kontrollene dekker enkelte områder ved revisjonen av årsregnskapet. I tillegg ble aktuelle attestasjonsoppgaver som kreves etter banklovgivningen vurdert. Tilsynet omfattet også revisors kommunikasjon med banken og med Finanstilsynet. Totalt ti bankoppdrag ble gjennomgått.

Tematilsynet omfattet revisjon for små og mellomstore banker i Sør-Norge. To av bankene har hovedkontor i Oslo. Alle de ti utvalgte bankene er revidert av de fem største revisjonsselskapene. Dette er (i alfabetisk rekkefølge) BDO, Deloitte, Ernst & Young AS (EY), KPMG og PricewaterhouseCoopers (PwC).

Finanstilsynet har ikke gitt en tilbakemelding til revisjonsselskapene eller den enkelte oppdragsansvarlige revisor. Fellesrapporten som oppsummerer Finanstilsynets funn med tilhørende synspunkter, er vurdert som tilstrekkelig.

Tematilsynet dekker ikke revisjon av filialer av utenlandske banker som driver virksomhet i Norge.

2 Revisjon av banker

Ved utgangen av 2014 var det 123 banker med konsesjon fra Finanstilsynet som revideres av de tolv revisjonsselskapene. Fordelingen av oppdrag mellom disse er:

- 4 revisjonsselskap reviderer 1 bank
- 3 revisjonsselskap reviderer 2 - 9 banker
- 5 revisjonsselskap reviderer 10 eller flere banker.

Bankmarkedet er sterkt konsentrert til de fem største revisjonsselskapene, som reviderer 107 av de 123 bankene. Det vil si en markedsandel på 87 prosent. Dersom markedsandelen beregnes med utgangspunkt i bankenes forvaltningskapital, dekker de fem største revisjonsselskapene 99 prosent av bankmarkedet. Ett av revisjonsselskapene har over 50 prosent markedsandel regnet ut fra bankenes forvaltningskapital.

I de tolv revisjonsselskapene er bankoppdragene fordelt på 55 oppdragsansvarlige revisorer (jf. revisorloven § 2-2 annet ledd, annet punktum). Av disse er det 31 oppdragsansvarlige revisorer som kun reviderer én bank, 21 som har oppdragsansvar for to til fire banker, og 3 som har oppdragsansvar for fem eller flere banker.

3 Regulering av bankvirksomhet og revisors oppgaver

For å drive bankvirksomhet i Norge kreves konsesjon som forretningsbank eller sparebank. Fra 1. januar 2016 vil den nye finansforetaksloven erstatte sparebankloven, forretningsbankloven og finansieringsvirksomhetsloven. Forskriftene til någjeldende lover videreføres, men vil bli tilpasset ny lovgivning.

Banker skal utarbeide årsregnskap i henhold til regnskapsloven med de tillegg og unntak som følger av årsregnskapsforskriften for banker, finansieringsforetak og morselskap for slike. Regnskapslovgivningen for banker og finansieringsforetak inneholder tre forskjellige regelsett; IFRS, regler om forenklet anvendelse av IFRS og ordinære regler i regnskapsloven og årsregnskapsforskriften for banker. Nærmere beskrivelse av regnskapsregelverket finnes på <http://www.finanstilsynet.no/no/Bank-og-finans/Banker/Regelverk/Regnskapsregelverk/>

Oversikt over gjeldende krav til bankenes rapportering til Finanstilsynet finnes på <http://www.finanstilsynet.no/no/Bank-og-finans/Banker/Tilsyn-og-overvakning/Rapportering/>

Banker er underlagt revisjonsplikt uansett størrelse. I tillegg er det flere bestemmelser i lovgivningen som pålegger banker å innhente en særlig uttalelse eller bekreftelse fra "uavhengig part". Dette gjelder likviditetsforskriften, godtgjørelsesforskriften, ICAAP-rapportering, risikostyringsforskriften samt delårsrapportering dersom halvårsresultatet ønskes innregnet i beregning av kapitaldekningen. For banker uten internrevisjon er praksis at valgt revisor avgir attestasjonene. Kravet til å etablere internrevisjon avhenger av størrelsen på bankens forvaltningskapital, jf. forskrift om risikostyring og internkontroll. Bankens internrevisjon kan avgi de nevnte uttalelser med unntak av delårsrapporteringen, som må revideres av ekstern revisor.

Det foreligger ingen offentlig godkjenningsordning eller liknende som stiller særlige krav til revisorer som skal revidere banker. Det er heller ikke krav til godkjenning av bankenes valg av revisor. Selv om det ikke er stilt særlige krav til revisor som reviderer bank, er det viktig at revisjonsselskapet og revisor vurderer egen kompetanse. Se også ISQC 1 punkt 26 og ISA

220 punkt 12-14, som stiller krav til vurdering av ferdighet og kompetanse ved aksept- og fortsettelsesvurderinger samt ved sammensetningen av revisjonsteam.

Det er viktig at revisor er oppmerksom på de særlige rapporteringspliktene i finanstilsynsloven § 3a, banksikringsloven § 3-1, verdipapirhandelloven § 15-2 og verdipapirhandelforskriften § 13-7.

Internasjonal arbeides det med tiltak for å sikre finansiell stabilitet. Finanstilsynet viser til anbefalingene fra Basel Committee on Banking Supervision (BIS). BIS viser til risikoområder som revisor må ha en særlig oppmerksomhet rettet mot. Videre fremheves behovet for tettere kontakt mellom ekstern revisor og banktilsynsmyndighetene, jf. rapporten om "External audits of banks". Dokumentet finnes på <http://www.bis.org/press/p140331a.htm>. Også European Banking Authority (EBA), banktilsynsmyndigheten i EU, arbeider med en egen anbefaling på dette området som vil være av betydning for Finanstilsynets fremtidige tilsyn med bankene.

I juni 2016 trer direktiv 2014/56/EU om endringer i revisjonsdirektivet og forordning nr. 537/2014 om revisjon av foretak av allmenn interesse i kraft i EU. Finansdepartementet er i ferd med å oppnevne et lovutvalg som skal gjennomføre reglene i norsk rett. Forordningen gjelder bare for revisjon av foretak av allmenn interesse, herunder banker. Det følger av forordningen at revisor årlig skal avgi rapport til revisjonsutvalget der det redegjøres for revisjonen. Dersom revisjonsutvalget ber om det, skal revisor drøfte vesentlige spørsmål som har fremkommet under revisjonen. Revisor skal også årlig bekrefte overfor revisjonsutvalget at personene som utfører revisjonen er uavhengige av den reviderte virksomheten, og drøfte eventuelle trusler mot uavhengigheten.

4 Revisjonsselskapenes interne organisering av revisjonen

I henhold til revisorloven § 5b-1 skal revisjonsselskap etablere forsvarlige systemer for intern kvalitetskontroll av revisjonsvirksomheten. Finanstilsynet har lagt til grunn at dette kravet normalt er ivaretatt dersom den bransjefastsatte standarden ISQC 1, "Kvalitetskontroll for revisjonsfirmaer som utfører revisjon og forenklet revisorkontroll av regnskaper samt andre attestasjonsoppdrag og beslektete tjenester", er oppfylt. Det følger av denne standardens punkt 11 at revisjonsselskapets kvalitetskontrollsystem skal gi rimelig sikkerhet for at faglige standarder og relevante lovmessige og regulatoriske krav etterleves, og at uttalelser som avgis er hensiktsmessige ut fra omstendighetene.

Finanstilsynets funn

Alle revisjonsselskapene har i omtalen av kvalitetskontrollsystemet påpekt at de har tatt høyde for at bank er en spesiell bransje med kompliserte særregler. Svarene fra de tolv revisjonsselskapene viser at:

- a. Fem revisjonsselskaper har organisert revisjon av banker i egne bransje-/spesialist-grupper, typisk i faggrupper innenfor finansområdet hvor revisjon av bank inngår. Flere revisjonsselskaper opplyser å ha mer uformelle grupper for revisorer som er engasjert i revisjon av banker utveksler kunnskap og erfaring. Dette gjelder særlig de mindre revisjonsselskapene.
- b. Ni revisjonsselskaper opplyser å ha egne krav til opplæring av oppdragsansvarlige revisorer og medarbeidere som skal utføre revisjon av banker.

- c. Ti revisjonsselskaper opplyser å ha utviklet egen bransjespesifikk metodikk eller bransjespesifikke tillegg i metodikken som brukes ved revisjon av bank.
- d. Seks revisjonsselskaper opplyser å ha etablert en fast rutine som skal sikre at det utpekes "riktig" oppdragsansvarlig revisor for bankoppdrag ved nye oppdrag eller ved bytte av oppdragsansvarlig revisor på grunn av bestemmelser om rotasjon eller av andre grunner.
- e. Fem revisjonsselskaper opplyser å ha tatt inn spesielle forhold knyttet til bankoppdrag i retningslinjer for aksept- og fortsettelsesvurderinger.
- f. Seks revisjonsselskaper opplyser å ha bestemmelser i retningslinjene som spesielt er egnet til å sikre uavhengighet for partnere, ledende ansatte, oppdragsansvarlige og medarbeidere som utfører revisjon av bank.
- g. Tre revisjonsselskaper opplyser å ha spesielle krav til hvilke spørsmål som er gjenstand for konsultasjon og hvem som skal konsulteres dersom det oppstår kompliserte regnskaps- eller revisjonsrelaterte spørsmål under revisjonen av en bank.
- h. Åtte revisjonsselskaper oppgir å ha retningslinjer og rutiner som tilsier at bankoppdrag skal ha en kvalitetskontrollør (EQCR) som er uavhengig av revisjonsteamet.
- i. Fire revisjonsselskaper opplyser å ha retningslinjer og rutiner som tilsier at bankoppdrag skal underlegges spesiell kontroll av en funksjon utenom revisjonsteamet (i tillegg til EQCR), eksempelvis særskilt gjennomgang utført av IFRS-eksperter.
- j. Fire revisjonsselskaper opplyser å ha retningslinjer som innebærer at bankoppdrag velges ut for intern kvalitetskontroll oftere enn andre oppdrag.

Finanstilsynets kommentarer

Basert på ovennevnte mener Finanstilsynet at flere av revisjonsselskapene bør gjennomgå sine retningslinjer og rutiner slik at disse på en bedre måte kan bidra til å redusere risikoen for svikt i revisjonskvaliteten.

Med det omfattende og til dels kompliserte regelverket som gjelder for banker, uavhengig av bankens virksomhet og omfang, mener Finanstilsynets at det er risiko knyttet til om revisjonsteamet har tilstrekkelig kompetanse. Risikoen knyttet til kompetanse forsterkes som følge av hyppige regelverksendringer for bankvirksomhet. Det vises til kravet om at det skal være rimelig sikkerhet for at faglige standarder og relevante lovmessige og regulatoriske krav etterleves (revisorloven § 5b-1 og ISQC 1 punkt 11).

Finanstilsynet har merket seg at de fleste revisjonsselskap som reviderer flere banker, ikke har funnet det nødvendig eller hensiktsmessig å samle oppdragene på færre revisorer. I mange tilfeller er den utpekte oppdragsansvarlige revisor tilknyttet lokale avdelingskontor. Dette kan skyldes at det er et ønske om at revisjonstjenestene leveres fra en revisor i nærmiljøet.

Finanstilsynet konstaterer at fire av revisjonsselskapene opplyser at de ikke har retningslinjer eller rutiner som innebærer at det utnevnes en uavhengig kvalitetskontrollør, jf. bokstav h. Fordi banker er foretak av allmenn interesse, er dette et krav etter revisorloven § 5b-1 og ISQC 1 punkt 35. Dette er et viktig risikoreduserende tiltak som må etterleves, ikke minst ved revisjon av bank.

5 Gjennomgang av revisjonsoppdragene

Tematilsynet har dekket enkeltområder i revisjonen som Finanstilsynet mener er sentrale når revisjonsklienten er en bank. Det som er kontrollert nærmere er revisors oppfølging av de særregler bankene er underlagt, herunder risikovurderinger knyttet til soliditet- og likviditetskrav, utlån, hvitvasking og finansiell informasjon. Tematilsynet har også omfattet en gjennomgang av revisors attestasjonsuttalelser og kommunikasjon.

Etter revisorloven § 5-2 annet ledd skal revisor utføre sin virksomhet i samsvar med god revisjonsskikk. Den rettslige standarden "god revisjonsskikk" utfylles langt på vei av de internasjonale bransjefastsatte revisjonsstandardene (ISA). Standardene vil også supplere andre bestemmelser i revisorlovgivningen om hvordan revisjonen skal gjennomføres. Det er ikke særlige regler for revisjon av bankvirksomhet.

Samfunnet har ansett bankvirksomhet som så viktig at den er underlagt omfattende særregulering og også offentlig tilsyn. Etter Finanstilsynets syn er det klart at dette må ha betydning for de vurderingene som gjøres i revisjonsutførelsen, og til kvaliteten i grunnlaget for revisors konklusjoner. Revisors rolle som allmennhetens tillitsperson støtter opp under dette, jf. revisorloven § 1-2.

5.1 Planlegging av revisjonen

God revisjonsskikk knyttet til planlegging utfylles av ISA 300, som viser til en rekke andre ISA-standarder. Tematilsynet har i hovedsak vært rettet mot revisors risikovurderinger.

Finanstilsynet viser spesielt til standardens vedlegg om "Vurderinger ved utarbeidelse av den overordnede revisjonsstrategien". Avsnittet om karakteristiske trekk ved oppdraget tilsier at revisor må sette seg grundig inn i bransjen, herunder næringsspesifikke rapporteringskrav, hva det forventes revisjonen skal omfatte, om enheten har internrevisjon, bruk av serviceorganisasjoner mv.

Bankvirksomhet har en rekke særtrekk som krever "skreddersøm" når revisjonen planlegges og i revisors risikovurdering. Når det gjelder risikovurdering, er det etter Finanstilsynets syn ikke unaturlig å ta utgangspunkt i BIS forventning om at revisor skal ha en særlig oppmerksomhet rettet mot:

- Tapsavsetninger
- Finansielle instrumenter målt til virkelig verdi
- Gjeld - herunder også betingete forpliktelser knyttet til brudd på lov og forskrifter samt avtaler
- Noteopplysninger
- Vurdering av fortsatt drift (likviditet, soliditet)
- Ledelsens påvirkning - vurderingsposter
- Strukturerte produkter - enten som selger av eller gjennom egne "spesial purpose entities"

Finanstilsynets funn og kommentarer

Under de stedlige tilsynene så Finanstilsynet etter hvilke risikoer revisorene hadde vurdert som særskilt risiko. Begrepet "særskilt risiko" benyttes normalt om risikoforhold der revisor mener det er nødvendig å utføre utvidede revisjonshandlinger.

I revisors planleggingsdokumentasjon var det beskrevet at særskilt risiko knytter seg til utlån, likviditet, soliditet, inntekter og misligheter. Etterfølgende tabell viser hvordan revisorene har vurdert denne risikoen på de ti utvalgte revisjonsoppdragene.

Risikoområde	Særskilt risiko - ja	Særskilt risiko – nei
Utlån	9	1
Soliditet	3	7
Likviditet	2	8
Misligheter – vurderingsposter	5	5
Inntekter	7	3

Disse områdene er også vurdert av BIS som områder revisor må ha særlig oppmerksomhet rettet mot.

Oversikten viser at utlån er vurdert som særskilt risiko i ni av de ti bankoppdragene. Ut fra den virksomhet banker normalt utøver, er utgangspunktet at det alltid knytter seg særskilt risiko til utlån.

Soliditet er så viktig for bankvirksomhet at det foreligger omfattende særlovgivning på dette området, herunder krav om særattestasjoner. Det kan også være konsesjonsvilkår eller pålegg som oppstiller særlige krav til en banks soliditet. At soliditetskravene er oppfylt, er helt grunnleggende. Soliditet er følgelig et område som flere regnskapsbrukere er opptatt av, herunder Finanstilsynet som banktilsyn. Dette må være klart for revisor i vurderingen av om soliditet skal anses som et særskilt risikoområde når revisjonsklienten er en bank.

Likviditet var behandlet som særskilt risiko i kun to av oppdragene. Tilsvarende kommentarer som over, kan knyttes til likviditet.

I fem av ti oppdrag har revisor ansett misligheter som særskilt risiko. Mislighetsbegrepet inkluderer ledelsens overstyring av etablerte kontroller, utilbørlig påvirkning av estimatposter samt selektiv presentasjon av finansiell informasjon.

I syv av de ti bankoppdragene ble det vurdert å foreligge særskilt risiko knyttet til inntekter. Finanstilsynet antar at det har sammenheng med at de fleste revisjonsmetodikker har som utgangspunkt at det foreligger mislighetsrisiko knyttet til inntektsføring.

Selv om overordnet revisjonsstrategi ikke angir at det er knyttet særskilt risiko til forholdene som er omtalt her, viser tematisynet at revisorene har planlagt omfattende revisjonshandlinger rettet mot disse områdene. Finanstilsynet savner imidlertid en klarere forankring av revisjonshandlingene i den overordnede revisjonsstrategien som viser at revisor har hatt et klart og bevisst forhold til disse risikoområdene. Finanstilsynet mener at det uansett må fremgå av revisjonsdokumentasjonen hvorfor ikke disse områdene er ansett som områder med høy eller særskilt risiko, når revisjonsklienten er en bank.

Følgende områder som BIS mener at revisor skal ha særlig oppmerksomhet mot, er ikke vurdert som en særskilt risiko i noen av de utvalgte revisjonsoppdragene:

- Finansielle instrumenter målt til virkelig verdi
- Gjeld, herunder betingete forpliktelser
- Noteopplysninger
- Strukturerte produkter

Finanstilsynet mener at den revisjonsmetodikken som benyttes for bank, bør ta høyde for at alle de risikoområder som er fremhevet fra BIS blir vurdert.

Finanstilsynet fant ingen dokumenterte vurderinger av disse områdene i planleggingen av revisjonen. At risikoforhold ikke ble vurdert i forhold til særskilt risiko for de oppdragene Finanstilsynet kontrollerte, kan ha sammenheng med at utvalget bestod av mindre og mellomstore banker der finansieringen i det vesentligste består av innskudd fra kunder, at de er lite eksponert mot kompliserte finansielle gjeld og egenkapitalinstrumenter og at de har lav eksponering mot strukturerte produkter.

Internrevisjonen utfører viktig kontrollarbeid og er en lovpålagt funksjon for større finansinstitusjoner. Finanstilsynet kontrollerte derfor om revisor hadde gjennomgått internrevisjonens styre godkjente planer for de bankene hvor det er internrevisor. Dette var ikke gjort i tre av fire tilfeller. Revisor har begrunnet dette med at det ikke er bygget på internrevisjonens arbeid i den finansielle revisjonen. Finanstilsynet er av den oppfatning at revisor uansett må sette seg inn i arbeidet til internrevisor fordi dette kan være av betydning for revisors egen planlegging.

5.2 Kontroll av utvalgte revisjonshandlinger

Finanstilsynet har sett på enkelte sentrale revisjonshandlinger knyttet til utlån og innskudd.

Finanstilsynets funn og vurderinger

- a. I alle de ti oppdragene har revisor kartlagt og vurdert utlånsrutinene knyttet til nye utlån. Tester var utført for å kontrollere at lån ble innvilget i henhold til rutinen. I ni av oppdragene hadde revisor også testet at forutsatte sikkerheter var på plass før utbetaling.
- b. I ni av oppdragene har revisor kartlagt og vurdert rutinen knyttet til risikoklassifisering. I åtte av disse oppdragene har revisor påsett at rutinene knyttet til periodisk oppdatering av utlånsmassen er gjennomført av banken. Korrekt risikoklassifisering er viktig for vurderingen av utlånsmassens kvalitet og dermed også for kapitaldekningen.
- c. For syv av oppdragene har revisor testet og etterregnet rentevilkår på et utvalg av utlån og innskudd.
- d. I ni oppdrag har revisor kartlagt og vurdert rutinen knyttet til oppfølging av misligholdte utlån.
- e. Revisor har ved revisjonen av alle de ti bankene gjennomgått og testet bankens dokumentasjon knyttet til misligholdte utlån. For to av oppdragene fremstår det for Finanstilsynet som at revisor ikke har utvist tilstrekkelige profesjonell skepsis til forklaringer ledelsen har gitt til vurderingen av mislighold. Dokumentasjonen gjør det i hvert fall ikke mulig for Finanstilsynet å konkludere med at kravene i ISA 200 punkt 15 er oppfylt. Tilsvarende mangel forelå på ett oppdrag knyttet til en overtatt eiendel.
- f. På de utvalgte oppdragene fant tematilsynet få spor av uforutsigbarhet i utførte handlinger rettet mot misligheter, ref. ISA 240 punkt 29 (c). I forhold til andre typer

revisjonsoppdrag benytter revisor i liten grad eksterne forespørsler. Finanstilsynet oppfordrer revisor til å vurdere å øke kvaliteten av revisjonshandlinger rettet mot misligheter, og samtidig skape mindre forutsigbarhet. En mulighet vil kunne være å øke bruken av eksterne forespørsler til andre banker og finansinstitusjoner, til innskytere og låntakere samt leverandører.

- g. Finanstilsynet fant ikke dokumentasjon som viser at påliteligheten av internt generert informasjon var vurdert i noen av de kontrollerte oppdragene, jf. ISA 500 punkt 9.

5.3 Revisors oppfølging av bankens rutiner knyttet til tiltak mot hvitvasking

Banker er underlagt hvitvaskingsloven (lov 6. mars 2009 nr. 11) med forskrift, herunder krav til interne rutiner og systemer. Etter revisorloven § 5-2 jf. ISA 250 og ISA 315 skal revisor opparbeide seg en generell forståelse av enheten og dens omgivelser, herunder lov og forskriftsmessige rammeverk som gjelder for enheten (se ISA 250 punkt 12). Brudd på lov og forskrift som kan føre til ansvar for ledelsen og styret skal skriftlig påpekes i nummerert brev. Brudd på hvitvaskingslovgivningen er straffbart.

Finanstilsynets funn og vurderinger

- a. I kun to av revisjonsoppdragene har revisor innhentet og vurdert bankens interne hvitvaskingsregelverk.
- b. I fem oppdrag har revisor hatt møte med den som er utpekt som ansvarlig for hvitvaskingsområdet, jf. hvitvaskingsloven § 23 annet ledd. I fire av disse oppdragene har revisor gjennomgått den tiltaksplanen som er utarbeidet av den hvitvaskingsansvarlige i dette møtet, jf. hvitvaskingsloven § 23 tredje ledd.
- c. I seks oppdrag har revisor testet at banken har gjennomført legitimasjonskontroll i forbindelse med utlån, jf. hvitvaskingsloven §§ 6 og 7. I fire oppdrag er dette gjort for innskudd.
- d. I tre oppdrag har revisor testet bankens rutiner knyttet til avdekking av mulig mistenkelige transaksjoner, jf. hvitvaskingsloven § 17, forskriften § 12.
- e. I ett oppdrag har revisor utført tester rettet mot bankens oppfølging av mistenkelige transaksjoner, jf. hvitvaskingsloven § 17, forskriften § 12.

Tematilsynet viser at oppmerksomheten revisor retter mot bankenes etterlevelse av hvitvaskingsregelverket, er noe svak. Dette gjelder uavhengig av om banken har etablert internrevisjon. I lys av revisors rolle og økende synliggjøring av behovet for å bekjempe økonomisk kriminalitet, mener Finanstilsynet at revisor har et klart ansvar for oppfølging av ledelsens ansvar på dette området. Etterlevelse av lovgivning på dette sentrale området ved revisjon av denne type virksomhet ligger innenfor de oppgavene revisorloven angir, herunder revisors rolle som allmennhetens tillitsperson.

Også revisorer er underlagt hvitvaskingslovgivningen. Revisors etterlevelse av egne plikter etter denne lovgivningen, er ikke en del av tematilsynet.

5.4 Særattestasjoner

Banklovgivningen inneholder krav om uavhengige bekreftelser knyttet til bankens etterlevelse av det aktuelle regelverket. Revisors planlegging, gjennomføring, konklusjoner og dokumentasjon knyttet til uavhengige attestasjoner skal skje i samsvar med god revisjonsskikk, jf. revisorloven § 1-1 tredje ledd.

I tematilsynet har Finanstilsynet sett på revisors attestasjonsuttalelser etter risikostyringsforskriften, likviditetsforskriften og godtgjørelsesforskriften. Dette er bekreftelser som eksternt revisor kan avgi etter internasjonal standard for attestasjonsoppdrag (ISAE) 3000. Revisor retter attestasjonsuttalelsen til styret til internt bruk i banken, herunder distribusjon til Finanstilsynet. Revisors attestasjon gis med høy (betryggende) sikkerhet. DnR har utarbeidet eksempler på hvordan disse attestasjonene skal formuleres og tilgjengeliggjort disse for medlemmene på sine hjemmesider.

I banker som har internrevisjon kan disse uavhengige bekreftelsene avgis av internrevisjonen. Fire av de utvalgte bankene hadde internrevisjon. Utvalget som ble kontrollert under tematilsynet er følgende seks banker.

Finanstilsynet har også sett på bankens rapportering etter ICAAP-regelverket.

Finanstilsynets funn og vurderinger

- a. Forskrift om risikostyring og internkontroll (forskrift 22. september 2008 nr. 1080)
Hva revisor skal uttale seg om følger av risikostyringsforskriften § 10.

For alle de seks revisjonsoppdragene har revisor avgitt attestasjonsuttalelse og benyttet standarderklæringen. I ett av oppdragene fremgår det ikke av revisors dokumentasjon hvordan arbeidet er planlagt eller gjennomført og hva som dannet grunnlaget for revisors konklusjon. Oppdraget er dermed ikke utført i samsvar med revisorlovgivningen.

- b. Likviditetsforskriften (Forskrift om forsvarlig likviditetsstyring» av 29. juni 2007)
Det følger av likviditetsforskriften § 12 at foretakets system for styring og kontroll av likviditetsrisiko jevnlig skal evalueres av en uavhengig kontrollfunksjon.

I tre av de seks oppdragene har revisor avgitt bekreftelse. Standarderklæringen er benyttet. I de tre oppdragene der revisor ikke har avgitt bekreftelse er det begrunnet med at banken har ansett bestemmelsen i likviditetsforskriften som oppfylt, når revisor har avgitt en bekreftelse i henhold til risikostyringsforskriften. Dette er en uriktig forståelse. Banken plikter å innhente en uavhengig bekreftelse spesielt rettet mot etterlevelsen av bestemmelsene i likviditetsforskriften. Dette er ikke til hinder for at revisor, i samråd med banken, kan velge å avgi begge bekreftelsene i ett og samme dokument.

- c. Godtgjørelsesforskriften (Forskrift om godtgjørelsesordninger i finansinstitusjoner, verdipapirforetak og forvaltningsselskap for verdipapirfond av 1. desember 2010)
Det følger av godtgjørelsesforskriften § 2 at banken minst en gang per år skal foreta en gjennomgang av praktiseringen av godtgjørelsesordningene. Rapporten skal gjennomgå av uavhengig kontrollfunksjon, jf. forskrift om risikostyring og internkontroll (forskrift 22. september 2008 nr. 1080).

I fem av de seks bankene har revisor avgitt bekreftelse. Standarderklæringen er benyttet i fire av disse. I det femte oppdraget har revisor skrevet et notat til banken.

I ett oppdrag foreligger det ikke bekreftelse eller dokumentasjon for at revisor har vurdert bankens godtgjørelsesordninger. Revisor har begrunnet dette med at banken mener at den ikke er underlagt regelverket grunnet sin størrelse. Forskriften gjelder uansett bankens størrelse. Revisor skulle derfor ha tatt dette opp i nummeret brev, jf. revisorloven § 5-4.

Felles for de tre nevnte særattestasjonene er at revisor ikke er pålagt å vurdere kvalitative forhold knyttet til bankens risikovurdering, likviditetsstyring eller godtgjørelsesordning ved avgivelse av attestasjonsuttalelsen. Det er likevel slik at dersom revisor gjennom sin årsregnskapsrevisjon kommer til at bankens risikostyring, likviditetsstyring eller godtgjørelsesordning ikke er i samsvar med den angjeldende forskriften, så skal det reflekteres i den avgitte erklæringen ved at revisor tar forbehold, avgir en negativ uttalelse eller ikke kan uttale seg, jf. ISAE 3000 punkt 52. I slike tilfelle skal revisor også utarbeide nummert brev.

Revisor må følge opp at banken innhenter disse bekreftelsene fra internrevisor dersom revisor selv ikke avgir disse.

For banker foreligger det et omfattende regelverk knyttet til styring og kontroll av risiko og kapitalbehov (Internal capital adequacy assessment process (ICAAP)). Dette krever også uavhengig uttalelse. Det er ikke utarbeidet noen standard attestasjonsuttalelse for formålet.

I de seks oppdragene uten internrevisjon har revisor i tre av oppdragene gitt uavhengig bekreftelse til bankens ICAAP-rapportering. I to av tre tilfeller er arbeidet utført av spesialistteam i revisjonsselskapet og det er utarbeidet en omfattende rapport til banken. Tematilsynet viser at det kan være behov for å se nærmere på hvordan revisors uttalelse skal avgis, herunder sikkerhetsnivå.

5.5 Årsregnskap og årsberetning

Revisor skal i revisjonsberetningen blant annet angi hvilket regelverk som er benyttet for den finansielle rapporteringen, om årsregnskapet gir et rettviseende bilde i samsvar med det regelverket som er anvendt, og at årsregnskapet er utarbeidet i samsvar med lov og forskrifter, jf. revisorloven § 5-6.

Fem av bankene benyttet IFRS som regnskapsrammeverk. De øvrige fem bankene avlegger regnskap i samsvar med årsregnskapsforskriften for banker og god regnskapsskikk i Norge.

Korrekt og fullstendig presentasjon av noter er sentralt for brukerne av bankregnskapet fordi det er en rekke regnskapsposter som involverer bruk av estimater og skjønn.

Finanstilsynets funn og vurderinger

Tematilsynet har sett nærmere på hvordan revisorene for de utvalgte bankene har gjennomført sin kontroll av årsregnskapet og styrets årsberetning.

a. I syv av oppdragene har revisorer benyttet sjekklister i gjennomgangen av årsregnskapet.

- b. For alle de ti oppdragene har revisor benyttet sjekklister for gjennomgang av årsberetningen. I åtte oppdrag har revisor kontrollert at tall i styrets årsberetning, er hentet fra reviderte eller andre pålitelige kilder.
- c. Det fremkommer av revisjonsdokumentasjonen at alle revisorene har kontrollert noteopplysningen om ansvarlig kapital og kapitaldekning mot underlaget og gjennomgått beregningen av vektet verdi.
- d. I seks av oppdragene har revisor etterregnet og kontrollert opplysningene i noten som gir opplysninger om sensitivitet ved rentendringer.
- e. I de åtte bankene som har benyttet rentebytteavtaler og andre sikringsinstrumenter, har revisor vurdert den regnskapsmessige behandlingen.

Tematilsynet viser at revisor kontrollerer de formelle forholdene knyttet til årsregnskap og styrets beretning.

Tilsynet viser også at enkelte revisorer ikke etterregner tallinformasjon som er inntatt i noter. Revisorene opplyser at de bygger på standardiserte rapporter som kommer fra datasystemer revisor har vurdert. Tematilsynet dekker ikke nærmere vurdering av revisors arbeid rettet mot IKT-området. Finanstilsynet har derfor ikke grunnlag for å vurdere om en slik tilnærming er forsvarlig. Uansett burde det være begrunnet i dokumentasjonen hvorfor revisor kan bygge på tall hentet fra systemene/standardrapportene i sin kontroll av notene.

5.6 Revisors kommunikasjon

Revisors kommunikasjon med kunden er regulert i revisorlovgivningen, se bestemmelsene om revisjonsberetning og nummerert brev i revisorloven §§ 5-6 og 5-4. Fordi banker er foretak av allmenn interesse gjelder også revisorloven § 5a-3. Sistnevnte bestemmelse stiller nærmere krav til revisors kontakt med revisjonsutvalget. Også banklovgivningen inneholder bestemmelser om hvordan revisjonsutvalget skal forholde seg til revisor.

I alle oppdragene var revisjonsberetningen avgitt rettidig. I tre av oppdragene hadde revisor gjennomført interimrapportering. Ingen av disse bankene er underlagt plikt til delårsrapportering etter lovgivningen. Alle revisorene har hatt møter med bankens revisjonsutvalg både i planleggingsfasen og i forbindelse med avslutningen av revisjonen.

Finanstilsynets funn og vurderinger

- a. Nummerert brev er sendt for to av oppdragene. Etter Finanstilsynets syn skulle det vært sendt nummerert brev til minst to av de øvrige bankene. En presentasjon avholdt for styret eller revisjonsutvalget oppfyller ikke plikten til å sende nummerert brev når dette er et krav etter revisorloven.
- b. Kommunikasjon med banken er dokumentert utført i henhold til ISA 260. I ett av revisjonsoppdragene fremkom det ikke av dokumentasjonen at mislighetsrisiko har vært diskutert, slik ISA 240 punkt 17 krever.
- c. I seks av revisjonsoppdragene hadde ikke revisor omtalt rapporteringsplikten til Finanstilsynet etter finanstilsynsloven, banksikringsloven og verdipapirhandeloven og

verdipapirforskriften i sin planleggingsdokumentasjon. Rapportering var ikke aktuelt i noen av bankene, men plikten bør fremgå av dokumentasjonen.

Resultatene viser at revisor i det vesentligste følger opp rapporteringsplikten overfor bankens generalforsamling, styre og revisjonsutvalg.

Finanstilsynet fremhever viktigheten av at revisor sender nummererte brev når dette er påkrevet. I vurderingen av om det skal sendes nummerert brev, mener Finanstilsynet at et nummerert brev skal skrives dersom revisor er i tvil om plikten foreligger.

6 Oppsummering

Tematilsynet omfatter en gjennomgang av organiseringen av revisjonsutførelsen i de tolv revisjonsselskapene som ved utgangen av 2014 var valgt revisor for en eller flere banker. Revisjonen av ti oppdrag ble kontrollert på stedlig tilsyn for utvalgte deler av revisjonsarbeidet.

Alle revisjonsselskapene opplyser at det er etablert kvalitetskontrollsystemer som tar høyde for at bank er en spesiell bransje med komplisert regelverk som krever særlig kompetanse. Hvordan revisjonsselskapene har organisert sin virksomhet for å sikre at den som utpekes som oppdragsansvarlig revisor har og opprettholder kompetansen, varierer. Finanstilsynet mener at noen av revisjonsselskapene kan forbedre sine retningslinjer og rutiner.

Banker og deres virksomhet er ansett som så samfunnsviktige at de er underlagt omfattende regulering og offentlig tilsyn. Større oppmerksomhet rundt dette fra revisor vil bidra til å støtte opp under revisors rolle som allmennhetens tillitsperson. Dette gjelder ikke bare ved revisjon av årsregnskapet, men også når revisor avgir særattestasjoner som følger av banklovgivningen. Finanstilsynet etterlyser mer "skreddersøm" i revisjonen, som bidrar til å sikre revisors oppfølging av at banken etterlever lovgivningen, konsesjonsvilkår og pålegg. Særlig gjelder dette oppfølgingen av soliditets- og likviditetskrav. Revisors plikt til å sende nummererte brev og rapporteringsplikten til Finanstilsynet er også viktig.

